

ISSN 2181-9238

GOLDEN SCRIPTS

OLTIN BITIGLAR

2021 Vol.1

www.navoiy-uni.uz

BOSH MUHARRIR

Shuhrat Sirojiddinov

**BOSH MUHARRIR
O'RINBOSARI**

Karomat Mullaxo'jayeva (o'zbek)

Qosimjon Ma'murov (ingliz)

MAS'UL KOTIB

Ilyos Ismoilov

TAHRIR HAY'ATI

Zaynobiddin Abdirashidov

Karl Rayxl (Germaniya)

Seyhan Tanju (Turkiya)

Kamol Abdulla (Ozarbayjon)

Vahit Turk (Turkiya)

Isa Habibeyli (Ozarbayjon)

Benedek Peri (Vengriya)

Teymur Kerimli (Ozarbayjon)

Eunkyung Oh (Koreya)

Mark Toutant (AQSh)

Boqijon To'xliyev

Qosimjon Sodiqov

Nurboy Jabborov

G'aybulla Boboyorov

Vali Savash (Turkiya)

Kimura Satoru (Yaponiya)

Hamidulla Dadaboyev

Aftondil Erkinov

Rashid Zohidov

Baxtiyor Abdushukurov

Almaz Ulvi (Ozarbayjon)

Dilnavoz Yusupova

Qo'ldosh Pardayev

Elchin Ibrohimov (Ozarbayjon)

Nodirbek Jo'raqo'ziyev

MUNDARIJA**MATNSHUNOSLIK****Muhammadjon Imomnazarov**Olti devon muqoyasasi **3****Sohiba Madirimova**"Majmuayi muxammasoti ash-shuaroyi
Feruzshohiy" to'plamida Mutrib she'rlari **22**
Ilova. Matn **38****ADABIYOTSHUNOSLIK****Shuhrat Sirojiddinov**Ahliy Sheroziy qasidasida Alisher Navoiy madhi **53****Husniddin Eshonqulov**Alisher Navoiy oshiqona g'azallarining badiiy
qurilishiga oid o'ziga xosliklar **69****Murtazo Saydumarov**Haririy maqomalarida Qur'oniy iqtiboslar **87****Ilyos Ismoilov**Alisher Navoiyning "Saddi Iskandariy" dostoni
debochasi badiiyati **101****TILSHUNOSLIK****Samixon Ashirboyev**Areal lingvistikada takson tushunchasi talqini **119**

EDITOR IN CHIEF

Shuhrat Sirojiddinov

DEPUTY EDITOR IN CHIEF

Karomat Mullakhojaeva (Uzbek)

Kasimjon Mamurov (English)

EXECUTIVE SECRETARY

Ilyos Ismailov

EDITORIAL BOARD

Zaynabiddin Abdirashidov

Karl Rechl (Germany)

Isa Habibeyli (Azerbaijan)

Benedek Peri (Hungary)

Teymur Kerimli (Azerbaijan)

Eunkyung Oh (Korea)

Mark Toutant (USA)

Bakijan Tukhliev

Kasimjan Sadikov

Nurboy Jabborov

Gaybullah Babayarov

Vali Savash (Turkey)

Onal Kaya (Turkey)

Kimura Satoru (Japan)

Vahit Turk (Turkey)

Seyhan Tanju (Turkey)

Aftandil Erkinov

Rashid Zahidov

Atabek Juraboev

Bakhtiyar Abdushukurov

Almaz Ulvi (Azerbaijan)

Yusupova Dilnavoz

Kuldosh Pardaev

Elchin Ibrahimov (Azerbaijan)

Nodirbek Jurakuziev

CONTENTS**TEXTOLOGY****Muhammadjon Imomnazarov**

The comparison of the six diwans (poetry) 3

Sohiba Madirimova

Mutrib's mukhammasses in the collection "Mazhmui mukhammasoti ash-shuaroi Feruzshakhiy" 22

Appendix. Text 38**LITERATURE****Shuhrat Sirojiddinov**

The praise (madh) of Alisher Navoi in the qasida by Ahli Shirazi 53

Husniddin Eshonkulov

Peculiarities of the artistic construction of Alisher Navoi's romantic ghazals 69

Murtazo Saydumarov

Qur'anic quotes in Hariri maqamats 87

Ilyos Ismoilov

The poetry of the preface (debacha) of Alisher Navoi's epic "Sadd-i-Iskandari" 101

LINGUSTICS**Samikhon Ashirboev**

The interpretation of the concept of taxon in areal linguistics 119

“Majmuayi muxammasoti ash-shuaroyi Feruzshohiy” to‘plamida Mutrib she‘rlari

Sohiba Madirimova*

Abstrakt

“Majmuayi muxammasoti ash-shuaroyi Feruzshohiy” to‘plami Xorazm adabiy muhiti ijodkorlari lirik asarlarini o‘zida jamlagan yirik manba hisoblanadi. Majmua shoh farmoniga binoan XIX asrning ikkinchi yarmida Tabibiy tomonidan tuzilgan. Unda Tabibiyya zamondosh bo‘lgan ijodkorlar she‘rlaridan ham namunalar kiritilgan. O‘z davri adabiy muhiti haqida qimmatli ma‘lumotlar beruvchi mazkur manba hozirda O‘zbekiston Fanlar akademiyasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti asosiy fondida 1134 inventar raqami bilan saqlanadi. Majmuaning boshqa majmualardan farqi muxammas janridagi she‘rlardan tarkib topgani bilan ajralib turadi. Ijodiy merosidan eng ko‘p namunalar kiritilgan shoirlardan biri Muhammad Hasan devon Hoji Tabib o‘g‘li Mutrib Xonaxarobdir.

Maqolada Mutrib Xonaxarobning ustoz shoirlar Ogahiy hamda Feruz g‘azallariga bog‘lagan muxammaslari tahlil etilgan. Mutribning qo‘lyozma devon nusxalarida uchramaydigan muxammaslarining badiiy xususiyatlari o‘rganilgan. Unda shoir g‘azalining vazn, mazmun kabi qirralarni saqlashi va kiritgan yangiliklari, mazmundagi tadrijiylik rivojiga e‘tibor qaratilgani birlamchi manbalar asosida dalillangan. Shoirning majmuaga kiritilgan muxammas hamda musaddaslari qo‘lyozma devonga ko‘chirilgan she‘rlari bilan qiyoslanib, matnshunoslik hamda manbashunoslik aspektida o‘rganildi.

Kalit so‘zlar: *qo‘lyozma, majmua, masnaviy, g‘azal, she‘r, muxammas, manba.*

---

* Madirimova Sohiba Maxmudovna, tayanch doktorant (Ph.D), Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti, O‘zbek adabiyoti tarixi va folklor kafedrası.

e-pochta: madirimova@navoiy-uni.uz

ORCID ID: 0000-0002-8609-6351

Kirish

O'zbekiston Fanlar akademiyasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik intituti fondida saqlanayotgan 1134 inventar raqamli qo'lyozma mumtoz adabiyotimiz tarixi uchun qimmatli manbalardandir. XIX asrning ikkinchi yarmida kitobat qilingan ushbu majmuada XIX asr Xorazm adabiy muhiti shoirlarining lirik asarlar jamlangan. Yana bir muhim jihati, majmuadan o'sha davr shoirlari tomonidan Feruz g'azallariga bog'langan muxammaslar joy olgan.

Rus olimi A.N.Samoylovich 1909-yili Xivaga qilgan ilmiy ekspeditsiyasi to'g'risida yozgan tadqiqotlaridan birida [Samoylovich 1909, 2-29], filologiya fanlari doktorlari M.Yunusov "Komil Xorazmiy" nomli asarida [Yunusov 1960, 37-38], G'.K.Karimov "O'zbek adabiyoti tarixi" kitobida [Karimov 1966, 67], B.Valixo'jayev "XV-XIX asrlar o'zbek adabiy-tanqidiy qarashlari tarixidan" [Valixo'jayev 1964, 146] hamda F.G'anixo'jayev "Tabibiy tuzgan ikki majmua haqida" [G'anixo'jayev 221-218-betlar]gi maqolalarida bu majmua yuzasidan dastlabki ma'lumotlarni berganlar. Ushbu majmuaga ko'chirilgan Muhammad Xasan Mutrib she'rlari adabiy manbashunoslik hamda matnshunoslik aspektida o'rganishda muhim ahamiyatga ega.

Asosiy qism

"Majmuayi muxammasoti ash-shuaroyi Feruzshohiy" deb nomlangan ushbu qo'lyozma avvalida qizil siyohda: "Debochayi masnaviyoti muxammasotu majmuat ush-shuaroyi Feruzshohiy doma mulkahu va davlatahu va zayyada umrahu va shavkatahu..." sarlavhasi qo'yilgan. *Bismillohir Rahmonir Rahim*dan keyin hamd, na't va to'rt xalifa vasf etilgan she'rlar berilgan. Ogahiy ta'rifiga bag'ishlangan *mutaqoribi musammani mahzuf* vaznidagi o'n bir baytdan iborat masnaviy ustoz shoirga ehtirom namunasidir. Muallif ushbu masnaviyda Ogahiyning vasf etar ekan, *zamiri koni suxan* ekanidan so'z ochadi. So'zi dil oynasiga sayqal beruvchi durga tashbeh etiladi. "O'zi balog'atga, so'zi fasohatga ma'dan" bu zot qachon *suxan oshkor aylasa, fazl eli jon nisor qilishini* ta'kidlaydi.

Qo'lyozmada masnaviydan keyin Feruzning Ogahiy g'azallariga bog'lagan muxammaslari ko'chirilgan. Majmuada, bundan tashqari, Sultoniy, Sodiq, Sa'diy, G'oziy, Asad, Bayoniy, Oqil, Mirzo, Nozir, Shinosiy, G'ulomiy, Purkomil, Kamoliy, Inoyat, Doiy, Ojiz, Haqiriy, Niyoziy, Xokiy, Habib, Yusuf, Tabibiy, Rog'ib, Devoniy, Mutrib Xonaxarob, Avaz, Nadimiy, Xodim, Chokar, Muznib, Umidiy, Totor kabi 33 nafar shoirning avval Ogahiy g'azallariga, keyin Feruz

g‘azallariga bog‘lagan muxammaslari tartib bilan joylashtirilgan. Ogahiy g‘azallariga bog‘langan ushbu taxmislar, o‘z navbatida, uning o‘zidan keyingi Xorazm adabiy muhiti ijodkorlari uchun birday ustoz maqomida bo‘lganidan darak beradi. Majmua Sayyid Muhammad Rahim Bahodirxon soniy farmoniga binoan hijriy 1327/1909 yilda Tabibiy tomonidan tuzilgan.

Majmuada Muhammad Hasan devon Hoji Tabibo‘g‘li Mutribning Ogahiy hamda Feruz g‘azallariga bog‘lagan muxammaslari ham mavjud. Har bir muxammasdan oldin Tabibiy ularga atab yozilgan ikki va to‘rt satrdan iborat masnaviy matnini keltiradi. Barcha 33 nafar shoir she‘rlaridan oldin ularning fazilatlarini ochib beruvchi masnaviylar bitilgani ushbu majmuaning tazkira xarakteriga ega ekanini ko‘rsatadi. Masnaviylar matni quyidagicha:

*Biri Mutrib ul zoru Xonaxarob –
Ki, nag‘amotg‘a qilg‘usi irtikob*

[Majmuayi muxammasoti... 1909, 22^b].

Yoki:

*Qilib Mutrib zoru Xonaxarob,
Bu olam aro mayli changu rubob.*

[Majmuayi muxammasoti... 1909, 53^b].

*Biri nazm elin Mutribi zor erur –
Ki, sozandayi changu setor erur.*

*Ongo gar xarob o‘lmasa xonasi,
Bu ash‘or bo‘lg‘usi afsonasi.*

[Majmuayi muxammasoti ... 1909, 79^{a/b}].

Mutribning “Xonaxarob” taxallusi bilan ijod qilgani hamda sozandalik qilib, kuy bastalagani haqida so‘z yuritgan Tabibiy yana bir o‘rinda nazmiy asarlar yozish unga shior bo‘lganidan so‘z ochadi. Zehni o‘tkir, o‘ziga ishongan inson ekanini aytadi. Quyidagi baytlar ham ushbu fikrni tasdiqlaydi:

*Vale gohi fikri musaddas qilib,
Muni qildi zohir muxammas qilib.
Kelib Mutrib ul zoru Xonaxarob –
Ki, hushu xiraddin erur bahrayob.*

[Majmuayi muxammasoti... 1909, 101^{a/b}]

*Muni aylamish zohir ul bo xirad –
Ki, fazl ahli ichra erur mu‘tamad.
Dedi, Mutrib zoru Xonaxarob,*

Bu shiorni jahd etib behisob

[Majmuayi muxammasoti... 1909, 129^{a/b}].

Bobojon Tarroh Xodim ham “Xorazm shoir va navozandalari” tazkirasida shoirning tanbur sozini maromida chala oladigan iste’dod sohibi bo’lgani, olti yarim notani yoddan bilgani, yetti turli ilmni, ya’ni she’riyat, musiqa, kitobat, tabobat, fors-tojik tillarini puxta egallagani, shu bilan birga, so’z bahsida hech bir kishidan yengilmasligi haqida ma’lumot beradi [Bobojon Tarroh 2011, 136-140].

Majmuada Mutribning Ogahiy hamda Feruz g’azallariga bog’lagan 5 ta muxammasi berilgan. Bular O’zFASHIda saqlanayotgan shoir devoni qo’lyozmalarida uchramaydi. Jumladan, shoir Ogahiyning *rajazi musammani solim* (- - V - / - - V - / - - V - / - - V -) vaznida yaratgan “*Jonbaxsh la’ling uzra to xat qildi paydo orazing*” misralari bilan boshlanuvchi g’azaliga taxmis bog’lagan. Muxammasning birinchi bandi quyidagicha:

*Qildi xirad begonasi ko’rgach, nigoro, orazing,
Aylab manga har lahzada mehr oshkoro orazing,
Bazming’a yetkurdi bu tun ming zebu oro orazing,
Jonbaxsh la’ling uzra to xat qildi paydo orazing,
Xurshid uza jam’ ayladi Xizru Masiho orazing*

[Majmuayi muxammasoti... 1909, 22^b, 23^a].

Shoir Ogahiyning 9 baytli g’azalidan uchinchi hamda oltinchi baytlarini tushirib qoldirib, 7 baytiga taxmis bog’lagan. Ijodkor Ogahiyning *rajazi musammani solim* (- - V - / - - V - / - - V - / - - V -) vaznidagi “Qosh-u ko’zung” radifli g’azaliga ham taxmis bog’lagan. Asarning birinchi bandi quyidagicha:

*Bir g’amzada soldi mango sonsiz yaro qoshu ko’zung,
Jonu dilimg’a yetkurur ming mojaru qoshu ko’zung,
Man xastadin yo topdimu jurmu xato qoshu ko’zung.
Vah, ne balodur bilmadim, ey dilrabo, qoshu ko’zung –
Kim, bir nazarda soldi o’t jonim aro qoshu ko’zung.*

Mazkur g’azal o’n uch baytdan iborat. Shoir tomonidan yaratilgan taxmis esa yetti banddan tarkib topgan. Ko’rinib turibdiki, g’azalning olti bayti, ya’ni uchinchi, beshinchi, sakkizinchi, o’ninchi, o’n birinchi hamda o’n ikkinchi baytlari shoir tomonidan tushirib qoldirilgan. Mana o’sha baytlar:

*Jonimg’a qo’ydi dog’lar rashk o’tidin xoli labing,
Ko’nglumga yetkurdi tumon dardu balo qoshu ko’zung.*

*Qoshu ko‘zung bedodidin dod aylasam ermas ajab –
Kim, ne jafolar qilmadi oxir mango qoshu ko‘zung.*

*Yo‘qtur mango ishqing aro yurmak tirik imkonikim,
Jonimni yo qaddu yuzung olg‘usi yo qoshu ko‘zung.*

*El qatlini qasd aylabon mastona qilg‘och bir nazar,
Soldi jahong‘a nolayi vo hasrato qoshu ko‘zung.*

*Aylay hayotim naqdini har dam nisoru sadqasi,
Yoshurmog‘il man zordin aylab hayo qoshu ko‘zung.*

*Majlis fazosida usul etgan chog‘i raqqos o‘lub,
Har g‘amzada yuz jon olur, ey mahliqo, qoshu ko‘zung
[Ta‘viz ul-oshiqin 1876, 112^{a/b}, 116^b, 117^a].*

Mutrib Ogahiyning “Orazing” hamda “Qoshu ko‘zung” radifli g‘azallariga taxmis bog‘lar ekan, ustozlari g‘azallarining biror so‘zini o‘zgartirmagan. Ammo g‘azalning aksar baytlari tushirib qoldirilgan. Bizningcha, buning sabablarini quyidagicha izohlash mumkin:

birinchidan, shoir Ogahiy tomonidan yaratilgan ushbu g‘azallarning ba‘zi baytlariga har jihatdan muvofiq keluvchi taxmis bog‘lashga jur‘at eta olmagan;

ikkinchidan, shoir tayangan manbada, ya‘ni bayoz, majmua yoki devonlarga ko‘chirilgan variantlardagi qo‘lyozmalarda yuqoridagi baytlar qisqargan holda berilgan bo‘lishi ehtimoli bor;

uchinchidan, shoir g‘azalning o‘zi tanlagan baytlarigagina taxmis bog‘lagan bo‘lishi mumkin.

Feruzning o‘n bir baytli “Ohista, ohista” radifli g‘azaliga bog‘langan taxmisning birinchi bandi:

*Muruvvat ko‘rguzub, huro, nishon ohista, ohista,
Mayi la‘ling qilib rohat rason ohista, ohista,
Boqib yuz jilva birla har zamon ohista, ohista,
Mango rahm aylab ul shirinzabon ohista, ohista,
Yetushti boshim uzra nogahon ohista, ohista*

[Majmuayi muxammasoti... 1909, 54^{a/b}].

Ushbu muxammas 1127 inventar raqamli qo‘lyozma majmua tarkibida ham uchraydi. Mazkur manbadagi va 1134 inventar raqamli qo‘lyozmadagi matn o‘zaro qiyoslandi. Shu bilan birga, muxammasga asos bo‘lgan g‘azal Feruzning Xiva ichon qal‘a

muzeyida saqlanayotgan 5884/11(105^a-bet)inventar raqamli qo'lyozma devon hamda Tabibiy tomonidan tuzilgan 1152 inventar raqamli qo'lyozma majmua matni asosida qiyosan tekshirildi. Mutrib muxammasida Feruz g'azalining ba'zi o'rinlari o'zgartirilgani kuzatildi.

G'azalning ikkinchi baytidagi "qilg'ali" so'zi 1127 (57^b-bet), 1134 (54^{a/b}-bet) inventar raqamli qo'lyozma majmualarga "ayladi" tarzida tahrir etilib ko'chirilgan. Muxammasning ushbu bandi quyidagicha:

*Uzoring gulgul aylab jannatosa o'lgali gulshan,
Tarahhumlar qilib, bilkull bo'lurg'a bu kecha bir tan,
Ko'rub holi xarobim hajr aro ul dilbari purfan,
Firoqida qarorg'on ko'zlarimni **ayladi** ravshan,
Ochib **ruxsorayi** xurshedson ohista, ohista*

[Majmuayi muxammasoti... 1908, 57^b; 1909, 54^{a/b}].

1127 inventar raqamli majmuada "Ochib ruxsorayi" birikmasidagi "ruxsorayi" so'zi "ruxsorani" shaklida ko'chirilgan.

Ushbu g'azalning sakkizinchi baytidagi "Qucharsan, quch" birikmasi 1127 hamda 1134 inventar raqamli "Majmuayi muxammasoti..."ga ko'chirilgan muxammasda "Vagar quchsang" tarzida tahrir etilgan:

*Agar istarsen o'pmaklikni eng jonfizo la'lim,
Qucharsan quch belim engu miyon ohista, ohista*

(G'azaliyoti Furuz 1894, 105^a).

Mutrib muxammasida:

*Agar istarsen o'pmaklikni eng jonfizo la'lim,
Vagar quchsang belim engu miyon ohista, ohista*

[Majmuayi muxammasoti... 1908, 57^b; 1909, 54^{a/b}].

Bu kabi tahrirlar Mutrib tomonidan amalga oshirilganiga shubha yo'q, chunki aksar hollarda shoir yaratgan muxammas misralarining ayrim o'rinlarida matnga o'zgartirish kiritilgan.

Mutrib Feruzning savol-javob shaklidagi *hazaji musammani solim* vaznida yozilgan "Dedim, ko'zumni ravshan et, mehri jamoling ko'rsotib", deb boshlanuvchi yetti baytli g'azaliga ham taxmis bog'lagan. Taxmisning birinchi bandi quyidagicha:

*Bu ne itob, ul maning dardi nihonim qo'zg'otib,
Yetdim o'larga furqating domida g'am birla yotib,
O'zni nihon etmak nedur, yuz uzra zulfing torqotib,*

*Dedim, ko‘zumni ravshan et, mehri jamoling ko‘rsotib,
Dedi, uzorim o‘tig‘a joning netarsan o‘rtotib.*

[Majmuayi muxammasoti... 1908, 23^b-24^a; 1909, 79^{a/b}].

Feruz g‘azalining to‘rtinchi misrasida farq kuzatildi. Ushbu misradagi **sango bergum oni** birikmasi 1134 (79^b-bet) inventar raqamli qo‘lyozma majmuaga so‘zlar o‘rni o‘zgartirilgan holda ko‘chirilgan.

*Dedim, visol ichra labing shahdi maning komim erur
Dedi, **sango bergum oni** zahri firoq ichra qotib.*

[Majmuayi ash-shuaroyi payravi... 1908, 78^b].

*Bag‘rimni qoni hajr aro sahboyi gulfomim erur,
Ishq ichra chekkan nolishim zotingg‘a payg‘omim erur,
Tokim tirikman, halqai zulfig mani domim erur,
Dedim, visol ichra labing shahdi maning komim erur,
Dedi, **oni bergum sango** zahri firoq ichra qotib.*

[Majmuayi muxammasoti... 1909, 79^{a/b}].

Xuddi shu muxammas 1127 inventar raqamli qo‘lyozma majmuaga asliyatga muvofiq ko‘chirilgan. Muxammasning to‘rtinchi bandi 1134 inventar raqamli qo‘lyozma majmuaga “Bazm ichra topti shodlig‘ bu lahza **ko‘nglum uyi**” tarzida “ko‘nglumning” so‘zidagi “**ning**” qaratqich kelishigi tushirib ko‘chirilgan. Ushbu muxammas matni 1127 inventar raqamli qo‘lyozma matni orqali tiklandi. Tahrir qilingan band quyidagicha:

*Bazm ichra topti shodlig‘ bu lahza **ko‘nglumning uyi**,
Sunbulmu atrafshon erur boshingni, jono, gesuyi,
Ketdi ko‘zumdin tiyralig‘ tushgach jamoling partavi,
Dedim, labingni sharbati, shirinmu yo kavsar suyi,
Dedi, bo‘lurmu har **suyi** obi baqog‘a o‘xshotib.*

[Majmuayi muxammasoti... 1908, 23^b-24^a].

Oxirgi misradagi “suyi” so‘zi 1134 inventar raqamli qo‘lyozma majmuaga “suvni” tarzida ko‘chirilgan.

“Oni bergum sango” birikmasining o‘rni o‘zgarishi asar mazmuniga ta’sir etmagan. Ammo kotibning e’tiborsizligi bois “ning” qo‘shimchasi tushirib ko‘chirilishi vaznda saktalikni yuzaga keltirgan.

Nurboy Jabborov tahrirni hajm va ko‘lamiga ko‘ra ikki turga bo‘lib o‘rganishni tavsiya etadi: “1) butun matn tarkibiga oid tahrir;

2) matnning alohida qismiga aloqador tahrir” [Jabborov 2014, 28]. Misollardan ham ko‘rinib turibdiki, o‘rganilayotgan manbadagi tahrirlar asosan matnning alohida qismiga oid. Yuqoridagi g‘azalning maqta‘sigam ham Mutrib tomonidan juz‘iy tahrir kiritilgan. Masalan, “Dedim, ko‘zungdin o‘rgulay Feruzg‘a bir bo‘sa ber...”ni muxammas misralaridagi “dilso‘zg‘a”, “qunduzg‘a”, “navro‘zg‘a” so‘zlari mos ravishda “Feruzg‘a” tarzida o‘zgartirilgan. She‘r matni quyidagicha:

*Fosh aylabon mehru vafo man tashnayi dilso‘zg‘a,
Keldi qoshimg‘a cho‘lg‘anib, sanjob ila qunduzg‘a,
Ey Mutribo, emdi do‘nub, har bir kuning navro‘zg‘a,
Dedim, ko‘zungdin o‘rgulay, bir bo‘sa ber Feruzg‘a.
Dedi, yuzumni og‘ritur har yon xating nishi botib.*

[Majmuayim muxammasoti... 1908, 23^b-24^a; 1909, 79^{a/b}].

Feruzning to‘qqiz baytli *rajazi musammani solim* vaznidagi “Labing” radifli g‘azaliga Mutrib taxmisining birinchi bandi:

*Tushgach ko‘zum qildi mani sargashtayi hayron labing,
Har nuqtasida bergusi o‘lgan tanimga jon labing,
Aylab oyo ilking tutub qilg‘ung mango pinhon labing,
Yoqutdurmu bilmadim yo la‘l, ey jonon, labing.
Yo orazing gulzorida bormu guli xandon labing*

[Majmuayim muxammasoti... 1908, 111^b-112^{a/b}; 1909, 101^{a/b}].

Shoir Feruz g‘azalining ikkinchi baytidagi “jovidon”, “jonon” so‘zlarini “tozakim”, “hayvon” so‘zlari bilan almashtiradi. Masalan,

*La‘lingni bir o‘pmak bila topdim hayoti **jovidon**,
I‘jozi Isomu ekan yo sharbati **jonon** labing.*

[Majmuayim ash-shuaroyi payravi... 1908, 395^a].

*To urg‘ali ziynat uchun gulgun yuzingga g‘ozakim,
Shavq ichra ko‘nglum bulbuli har dam kirib parvozakim,
Ajzu niyoz etgach chog‘i, san yori sarvinozakim,
La‘lingni bir o‘pmak bila topdim hayoti **tozakim**,
I‘jozi Isomu ekan yo sharbati **hayvon** labing.*

[Majmuayim muxammasoti... 1908, 111^b-112^{a/b}; 1909, 101^{a/b}].

Feruz g‘azalining yettinchi bayti ham juz‘iy tahrir qilingan. Mutrib “Doim ko‘ngulda saqlabon pinhon labingning shavqini” misrasidagi “ning” qaratqich kelishigini tushirib, she‘r misralarining birinchi, ikkinchi, uchinchi misralariga mos ravishda “ni” tushim kelishigini qo‘llaydi. Masalan:

*Jon ichra tun-kun osradim jonon labingni shavqini,
Aylab dili mahzunima mehmon labingni shavqini,
Xavf aylab ag‘yor ahlidin olon labingni shavqini,
Doim ko‘ngulda saqlabon pinhon **labingni** shavqini,
Emdi yetibman o‘lgali o‘ptur mango pinhon labing.*

Nafas Shodmonovning yozishicha: “... matn muallifi harakatdagi voqelikni aks ettirar ekan, muayyan ijodiy ruhiy jarayonni kechiradi. Shu jarayonda u obyektiv va subyektiv sabablar ta‘sirida matnning ayrim o‘rinlariga munosabatini o‘zgartirishi va ularga turli hajmlardagi tuzatishlar kiritishi mumkin. Bunday tuzatish va o‘zgartirishlar matnning materiali, yaratilishi, shakllanishi, qurilishi va hokazo tarixiy, badiiy, g‘oyaviy hamda uslubiy jihatlarini o‘rganishga asos bo‘ladi” [Shodmonov 2009, 22]. Garchi majmuadagi Mutrib she‘rlarida harakatdagi voqelik aks etmagan bo‘lsa-da, muallif muayyan ijodiy ruhiy jarayonni kechirgani aniq. Matndagi tahrirlar ayni shu ijod jarayoni mahsuli sifatida baholanmog‘i kerak. Shu bois tahrirlar, asosan, matnni mukammallashtirishga xizmat qilgan.

Yuqorida tahlil etilgan muxammaslar O‘zR FA Sharqshunoslik instituti Hamid Sulaymon hamda asosiy fondlarda saqlanayotgan 2679/II, 903/V, 906/VII inventar raqamdagi Muhammad Hasan devon Xoji Tabib o‘g‘li Mutrib qo‘lyozma devonlariga ko‘chirilmagan. 1134 inventar raqamli qo‘lyozma muxammasot shoir devonlari tuzilgandan bir yil keyin ko‘chirilgan. Vaholanki, ushbu muhammasotlardan biri 1127 inventar raqamli qo‘lyozma hijriy 1326, milodiy 1908-yilda ko‘chirilgan bo‘lsa-da, (2679/II inventar raqamli qo‘lyozma bilan bir yilda ko‘chirilgan, 903/V inventar raqamli qo‘lyozma 1907, 1908, 906/VII inventar raqamli qo‘lyozmaning ko‘chirilgan yili ma‘lum emas) yuqoridagi uchta devonga ham kiritilmagan. Ushbu muxammaslar hajmi turlicha bo‘lib, eng kichik hajmdagisi 7 band, eng katta hajmdagisi esa 11 banddan iborat.

1134 inventar raqamli qo‘lyozma muxammasotga ko‘chirilgan ba‘zi muxammaslar (Feruzning 7 bandli “Dedim, ko‘zumni ravshan et, mehri jamoling ko‘rsatib...” misrasi bilan boshlanuvchi, 11 bandli “Ohista, ohista”, 7 baytli “Labing”, Ogahiyning “Qoshu ko‘zung” radifli muxammaslari) 1908-yilda ko‘chirilgan 1127 inventar raqamli qo‘lyozma muxammasotda ham bor. Faqat Ogahiyning 7 bandli “Orazing” radifli muxammasigina ushbu qo‘lyozma muxammasotda uchramadi.

Mutribning 2679/II inventar raqamli devonga kirgan bitta

muxammasi va ikkita musaddasi 1134 inventar raqamli majmua tarkibida ham uchraydi. Biroq mazkur she'rlarning ushbu ikki manbadagi matnlari qiyoslanganda, farqlar kuzatildi. Masalan, *Ko'rgach yuzingni ketdi ilkimdin ixtiyorim...* misralari bilan boshlanuvchi 9 bandli muxammasning to'rtinchi misrasi devonga: *Bu dam kelib boshimg'a daf' aylagil xumorim...* kabi ko'chirilgan. 1134 inventar raqamli qo'lyozma majmuada esa *Bir tun kelib yonimg'a raf' aylagil xumorim* tarzida tahrir qilingan.

Lug'atda [Navoiy asarlari lug'ati 1972, 523] "Raf aylamak" birikmasi ikki xil ma'noni anglatadi. 1. Ko'tarish, yuksaltirish; 2. Yo'q qilish. "Daf' aylamak" esa qaytarmoq, rad qilmoq, ketkazmoq, haydamoq ma'nolariga ega [Navoiy asarlari lug'ati 1972, 184]. Muxammas misralarini tahlil qilganda, mazmunan *daf'* so'zi to'g'ri keladi.

Bundan ko'rinadiki, majmuani asl nusxadan ko'chirish jarayonida bu kabi ayrim nozik jihatlar e'tibordan chetda qolgan. Muallif bunday xatoga yo'l qo'ymaydi. Ammo qo'lyozma devonga ko'chirilgan ushbu muxammas matnida ham bir qancha o'rinlarda vazn saktaligi kuzatiladi.

Ikki manbadagi tafovutlar quyidagi jadvalda ko'rsatildi:

1-jadval

No	2679 inventar raqamli qo'lyozma devon	1134 inventar raqamli majmua
Birinchi banddagi farqlar:		
1/1	<i>Ko'rgach yuzingni ketdi ilkimdin ixtiyorim,</i>	<i>Ko'rgach yuzingni ketdi ilkimdin ixtiyorim,</i>
	<i>Chiqdi falakka, ey sho'x, ishqingda ohu zorim,</i>	<i>Chiqdi falakka, ey sho'x, ishqingda ohu zorim,</i>
	<i>Mag'ruri husning o'lg'och hech qolmadi qarorim,</i>	<i>Mag'ruri husning o'lg'och hech qolmadi qarorim,</i>
	<i>Bu dam kelib boshimg'a daf' aylagil xumorim</i>	<i>Bir tun kelib yonimg'a raf' aylagil xumorim</i>
<i>Oromijon nigorim, sarvi ravon nigorim.</i>		
Ikkinchi banddagi farqlar:		
2/2	<u>Vaslingg'a bermasang yo'l, ey sarvari diloro,</u>	<u>Soldi xayoli husning boshimg'a turfa g'avg'o,</u>
	<i>La'ling zilolin istab ko'nglumda muncha savdo,</i>	<i>La'ling zilolin istab, ko'nglumda yuz tamanno,</i>

	<u>Husning xayoli birla boshimda muncha g‘avg‘o,</u>	<u>Hajr ofatidin aylab qaddimni xam mudomo,</u>
	Tokay jafo qilursan, <u>tark</u> aylamassan aslo,	Tokay jafo qilursan, <u>kam</u> aylamassan aslo,
Oromijon nigorim, sarvi ravon nigorim.		
Uchinchi banddagi farqlar:		
3/3	Fahm aylamassan, ey sho‘x, ishqingda muhtaloman,	Fahm aylamassan, ey sho‘x, ishqingda muhtaloman,
	Kelmasmu <u>emdi</u> rahming, <u>bezori</u> benavoman,	Kelmasmu <u>zarra</u> rahming, <u>bir zori</u> benavoman,
	<u>Tokay</u> tilab visoling <u>shomi sahar</u> gadoman,	<u>Har dam</u> tilab visoling <u>sargashtayi</u> gadoman,
	Vaslingdin, ey sumanbar, bilmon ne deb judoman,	Vaslingdin, ey sumanbar, bilmon ne deb judoman,
Oromijon nigorim, sarvi ravon nigorim.		
To‘rtinchi banddagi farqlar:		
4/6	<u>Shavq o‘ti(g‘a)</u> jong‘a yetgach beixtiyor o‘lubman,	<u>Ishq o‘ti</u> jong‘a etgach beixtiyor o‘lubman,
	<u>Gul orazingni bir</u> dam ko‘rmakka zor o‘lubman,	<u>Mehri ruxingni har</u> dam ko‘rmakka zor o‘lubman,
	<u>La‘ling mayini(g‘a) jonon, behad xumor o‘lubman.</u>	<u>Shirin kaloming istab devonavor o‘lubman,</u>
	<u>Shirin kaloming istab ko‘b intizor o‘lubman.</u>	<u>La‘ling mayig‘a jono(n) behad xumor o‘lubman.</u>
Oromijon nigorim, sarvi ravon nigorim.		
Beshinchi banddagi farqlar:		
5/8	Sansiz manga tiriklik dahr ichra bir jafodur,	Sansiz manga tiriklik dahr ichra bir jafodur,
	<u>Zebo</u> qading xayoli ko‘nglumga muttakodur,	<u>Sarvi</u> qading xayoli ko‘nglumga muttakodur,
	<u>Baxtim kamolig‘a ham la‘li labing davodur.</u>	<u>Har g‘amza(nga), nigoro, jonu jahon fidodur</u>
	<u>Har g‘amzanga, nigoro, jonu jahon fidodur;</u>	<u>Chun murg‘i ko‘nglum iki zulfunga muhtalodur</u>
Oromijon nigorim, sarvi ravon nigorim.		
Oltinchi banddagi farqlar:		
6/7	<u>Chekmak ishim fig‘ondur la‘li ziloling</u> istab,	<u>Tinmay ko‘zumni ashki la‘ling zilolin</u> istab,

	<i>Har lahza iztirobim ikki hiloling istab,</i>	<i>Har lahza iztirobim ikki hiloling istab</i>
	<i>Sorg'ordi orazim, chun nozik niholim(ng) istab,</i>	<i>Sorg'ordi rangi ro'yim, nozik niholing istab,</i>
	<i>Jodu ko'zing tilarida parvona xoling istab,</i>	<i>Qadim duto yuzungni bir dona xolin istab,</i>
<i>Oromijon nigorim, sarvi ravon nigorim.</i>		
Ettinchi bandedagi farqlar:		
7/5	<i>O'rtar xayoli hajring, ey podshohi xo'hon,</i>	<i>O'rtar xayoli hajring, aylab ko'zumni giryon,</i>
	<i>Kulbam sori qadam qo'y chekdurma ohu afg'on,</i>	<i>Etdi chiqarg'a jonim, ey kokili parishon,</i>
	<i>Vomuq g'amida qoldim, ey kokili parishon,</i>	<i>Muncha jafo qilursan ne muddao sanga jon</i>
	<i>Muncha jafo qilursan, ne muddao sanga jon,</i>	<i>Chekmak ishim tunu kun shavq ichra ohu afg'on</i>
<i>Oromijon nigorim, sarvi ravon nigorim.</i>		
Devonga ko'chirilgan muxammasning sakkizinchi bandi majmuaga ko'chirilgan muxammas baytlaridan tubdan farq qiladi.		
8/4	<i>Ko'rma ravo jafoni boshingdin oylonaman,</i>	<i>Yig'larman hasratingdin begona bo'lmag'uncha,</i>
	<i>Tuz ahdinga vafoni qoshingdin oylonaman,</i>	<i>Tiyg'i firoqing ichra vayrona bo'lmag'uncha,</i>
	<i>Etganda, o'n sakizda boshingdin oylonaman,</i>	<i>Ishqingda dahr eliga afsona bo'lmag'uncha</i>
	<i>Ming jilva birla otg'on toshingdin oylonaman,</i>	<i>Rahm aylagil g'amingda g'amxona bo'lmag'uncha,</i>
<i>Oromijon nigorim, sarvi ravon nigorim.</i>		
To'qqizinchi bandedagi farqlar:		
9/9	<i>Bemori hajring o'ldim, ey xo'h la'li xandon,</i>	<i>Bemori hajring o'ldim, ey lablari durafshon,</i>
	<i>Ko'ksing jahon boshimg'a go'yoki bo'ldi zindon,</i>	<i>Bo'ling(di) jahon boshimg'a go'yoki, bo'ldi zindon,</i>
	<i>Furqat yarosi ichra bu Mutribi xush alhon,</i>	<i>Nolangni qilmag'ilkim, ey Mutribi xush alhon,</i>
	<i>Bu dam kelib, nigoro, dardimga ayla darmon,</i>	<i>Shoyad kelib nigoring, dardingg'a qilsa darmon,</i>
<i>Oromijon nigorim, sarvi ravon nigorim.</i>		

Jadvalda muxammasning matn tarixi masalasi to‘liq aks etganini ta’kidlash kerak. D.S.Lixachev fikricha: *“Matn tarixi tushunchasi muayyan asar matnining barcha masalalarini qamrab oladi. Asarga aloqador hamma masalalarni faqat to‘liq (yoki imkon darajasida to‘liq) o‘rganishgina bizga asar matni tarixini tom ma’noda kashf etish imkonini beradi”* [Lixachev 2001, 33]. Nurboy Jabborov matn tarixining badiiy asar yaratilishi, kitobat qilinishi va nashr etilishigacha bo‘lgan jarayonlarni nechog‘liq qamrab olishini detallashtirib talqin etadi: *“...matn tarixi qo‘lyozma manbalar genealogiyasini tekshirishdan muallifning va hatto manbani ko‘chirgan kotibning dunyoqarashi va g‘oyasini o‘rganishgacha, asarning yuzaga kelishida muallif ijodiy niyatining ro‘yobga chiqishidan uning yaratilishigacha u yoki bu darajada aloqador bo‘lgan boshqa adabiy yodgorliklar bilan o‘zaro bog‘liq jihatlari tadqiqigacha bo‘lgan barcha jarayonlarni qamrab oladi”* [Jabborov 2019, 12]. Bu o‘rindagi tahrirlarni *“asarning yuzaga kelishida muallif ijodiy niyatining ro‘yobga chiqishi”* omili bilan bog‘lash to‘g‘riroq bo‘lar edi. Ko‘rinadiki, bir lirik asar doirasida butun boshli bandlar nomuvofiqligi kuzatiladi. Bu hol, avvalo, muxammasning mazmuniga ta’sir etgan bo‘lsa, ikkinchidan, vazn saktaligini keltirib chiqargan. Masalan, devonga ko‘chirilgan muxammas matnida *“Bir zori”* so‘zi *“Bezori”* shaklida, *“...g‘a”* qo‘shimchasining ortiqcha qo‘yilishi, *“Ziloling istab”*, *“Niholing istab”*ga qofiyadosh bo‘lgan birikma muxammasning uchinchi misrasida *“Niholim istab”* kabi berilishi jiddiy xatolar yuzaga kelishiga sabab bo‘lgan.

Majmuadagi xatolar: *“Har g‘amza(nga) nigoro jonu jahon fidodur...”* misrasidagi *“g‘amzanga”* so‘zi *“g‘amza”*, *“Bo‘ling(di) jahon boshimg‘a go‘yoki, bo‘ldi zindon...”* misrasidagi *“Bo‘ldi”* so‘zi *“Bo‘ling”* tarzidagi matniy kamchiliklar bilan ko‘chirilgan.

Mutribning *“Mash‘ali bazmima husnini balosini ko‘rung...”*, *“Gulshan ichra jilva-u yuz nozi izhor ayladi...”* misralari bilan boshlanuvchi musaddaslari matni 2679/II inventar raqamli qo‘lyozma devon hamda 1134 inventar raqamli qo‘lyozma majmua asosida qiyosiy o‘rganildi.

Ushbu she‘rlar matni qiyoslanganda, ular orasida ayrim o‘zgachaliklar kuzatiladi. Jumladan, etti bandli *“Mash‘ali bazmima husnini balosini ko‘rung...”* (Devoni Mutrib 1908, 231^{a/b}-betlar) misrasidagi *“Balosini ko‘ring”* birikmasi majmuaga *“Jilosini ko‘ring”* tarzida ko‘chirilgan. Shu o‘rinda *“Mash‘ali bazmima husnini jilosini ko‘rung...”* varianti mazmunan to‘g‘ri ekanini ta’kidlash kerak. Shundan kelib chiqib, aytish mumkinki, kelgusida shoir asarlarining

ilmiy-tanqidiy matnini tayyorlashda ushbu musaddas matni 1134 inventar raqamli qo'lyozma majmuadagi variant asosida tiklanishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Quyidagi jadvalda "Gulshan ichra jilva-u yuz noz izhor ayladi..." misrasi bilan boshlanuvchi musaddas matnidagi tafovutlar keltirildi:

2-jadval

She'r bandi va misrasi	2679 inventar raqamli qo'lyozma devon	1134 inventar raqamli qo'lyozma majmua
1/1	<i>Qilmadim komim ravo ul yorlig' hangomida (232^b-bet)</i>	<i>Qilmadim komim ravo chun yorlig' hangomida (209^a-bet).</i>
3/1	<i>Doimo ko'rgach o'zin majnunshior aylar ongo...</i>	<i>Dahr eli ko'rgach o'zin majnunshior aylar ongo...</i>
6/3	<p><i>Ohkim, ehsoni lutf ila dame shod etmayin,</i></p> <p><i>Xasta ko'nglumni g'amu hijrondin ozod etmayin,</i></p> <p><i>Lablarini kavsaridin qatra xayrod etmayin,</i></p> <p><i>Mutribi sargashtani bir jom ila yod etmayin,</i></p> <p><i>Do'stlar, ul dilrabo ishq'i mani zor ayladi,</i></p> <p><i>Rashk tiyg'i jon ila ko'nglumni afgor ayladi.</i></p>	<p><i>Ohkim, ehsoni lutf ila dame shod etmayin,</i></p> <p><i>Xasta ko'nglumni g'amu hijrondin ozod etmayin,</i></p> <p><i>Lablaridin kavsarini qatra xaridor etmayin,</i></p> <p><i>Mutribi sargashtani bir jom ila yod etmayin,</i></p> <p><i>Do'stlar, ul dilrabo ishq'i mani zor ayladi,</i></p> <p><i>Rashk tiyg'i jon ila ko'nglumni afgor ayladi.</i></p>

Ko'rinadiki, "ul" so'zi "chun", "doimo" so'zi esa "dahr eli" tarzida tahrir etilgan. She'rning keyingi "**Lablarini kavsaridin** qatra **xayrod** etmayin" misrasi "majmua"ga "**Lablaridin kavsarini** qatra **xaridor** etmayin" tarzida ko'chirilishi asar mazmunini tubdan o'zgartirib yuboradi. Ayniqsa, "Xaridor" so'zi musaddasning keyingi misralaridagi *shod*, *ozod*, *yod* so'zlariga qofiyadosh sifatida ko'chirilishi mantiqan noto'g'ri.

Umuman, manbalar tahlili asosida aytish mumkinki, ushbu she'r matni faqatgina 2679/II inventar raqamli manbadagina mukammalroq tarzda uchraydi. 1134 inventar raqamli manbada muxammas va musaddaslar matnida ko'plab vazn, qofiya buzilishi bilan bog'liq nuqsonlar bor.

Ushbu manba qattiq qora karton bilan muqovalangan. Muqova ustiga tushirilgan uchta naqshinkor bezakning yuqori va past qismiga “Amali Muhammad Rahim sahhof 1326” degan unvon tushirilgan. Matn fabrika qog‘oziga qora va qizil siyohlarda, nasta’liq xatida, ikki ustun shaklida ko‘chirilgan. Har bir sahifaga 17 satr matn joylashtirilgan. O‘lchovi 27x17. Majmua 432 betdan iborat, manbaning boshida va oxirida 4 sahifa bo‘sh qoldirilgan. Qo‘lyozma juda yaxshi saqlangan.

Xulosa

Mutrib Xonaxarobning “Majmuayi muxammasoti ash-shuaroyi Feruzshohiy” to‘plamiga ko‘chirilgan she‘rlari quyidagicha o‘rganildi.

- shoir devon qo‘lyozmalarida uchramaydigan she‘rlar (Ogahiy hamda Feruz g‘azallariga bog‘lagan 5 ta muxammasi) matni;
- shoir devon qo‘lyozmalarida uchraydigan she‘rlar (bitta muxammas va ikkita musaddas) matni.

Mutribning devon qo‘lyozmalarida uchramaydigan she‘rlari 1127 hamda 1134 raqamli qo‘lyozma muxammasotlar matni asosida qiyosiy o‘rganilganda, she‘r matnlarida so‘zlarning o‘zgarishi hamda qo‘shimchalarning tushib qolishi kabi xatolar ko‘zga tashlandi. Shoir devon qo‘lyozmalarida uchraydigan she‘rlar matnida ham bu hol takrorlangan.

“Majmuayi muxammasoti ash-shuaroyi Feruzshohiy” nafaqat Ogahiy va Feruz ijodini, balki Xorazm adabiy muhitini o‘rganishda alohida ahamiyatga ega bo‘lgan manba hisoblanadi. Jumladan, Mutrib lirik merosini matnshunoslik aspektida o‘rganishda manbaning ahamiyati katta. Ushbu qo‘lyozmadagi Mutrib she‘rlarini O‘zbekiston FA Sharqshunoslik instituti fondida saqlanayotgan boshqa manbalar bilan qiyosiy o‘rganish shoir asarlarining matn tarixi, matn tahriri masalalarini o‘rganishda ham muhim o‘rin tutadi. Majmuadagi matn tahriri bilan bog‘liq faktlar Mutribning ijod laboratoriyasiga chuqurroq kirish, shoirning so‘z ustida ishlash sirlarini o‘rganish, ijodiy ruhiy olamini nisbatan to‘liq kashf etish imkonini berishi jihatidan ham qimmatlidir.

MUTRIBNING OGAIHIY VA FERUZ G'AZALLARIGA MUXAMMASLARI

Feruzning "Qoshu ko'zung" radifli g'azaliga bog'langan
muxammas:

قىلدى خرد بىگانه سى كورگاچ نگارا عارضىنگ
اىلاب منگا هرلحظه دا مېراشكارا عارضىنگ
بزمىم غه يتكوردى بوتون مىنگ زىب آزا عارضىنگ
جانبخش لعلىنگ اوزرا تاخط قىلدى پيدا عارضىنگ
خورشيد اوزه جمع ايلادى خضرهسپىحا عارضىنگ

*Qildi xirad begonasi ko'rgach nigoro orazing,
Aylab manga har lahzada mehr oshkoro orazing,
Bazmimg'a etkurdi bu tun ming zeboro orazing,
Jonbaxsh la'ling uzra to xat qildi paydo orazing,
Xurshid uza jam' ayladi Xizru Masiho orazing.*

باغ ايچرا گلشن گلارى پژمرده حال شرم دين
قدىنگ نى كورگاچ سرونىنگ قدى نى دال شرم دين
چرخ اوزره كيم روشن ايماس آى نىنگ جمال شرم دين
خورشيد يرگا كيرگوسى هر تون كمال شرم دين
حسن اوجى اوزره جلوه تا قىلدى مصفاعارضىنگ

*Bog' ichra gulshan gullari pajmurda hol sharmdin,
Qadingni ko'rgach sarvning qaddi ne dol sharmdin,
Charx uzrakim, ravshan emas oyning jamol sharmdin,
Xurshid erga kirusi har tun kamol sharmdin,
Husn avji uzra jilva to qildi musaffo orazing.*

تارتىب عتابىنگ كاجى دين نيچه ستم صبح مسا
بولماى وصالىنگ شهيدىدىن بىرلحظه مقصودىم روا
يغلارمن اوزحاليم بيله يوق مژدا هيچكىم دين منگا
جانىنگ اوجون رحم اىلابان كورگوزيوزىنگ كيم مېرارا
جانىم غه يتدىم اىلابان كورماك تمنا عارضىنگ

*Tortib itobing kojidin necha sitam subhu maso,
Bo'lmay visoling shahdidin bir lahza maqsudim ravo,
Yig'larman o'z holim bila yo'q mujda hech kimdin mango,*

*Joning uchun rahm aylabon ko‘rguz yuzingkim, mehr aro,
Jonimg‘a etdim aylabon ko‘rmak tamanno orazing.*

قیلمای قبول عشقینگ ارا بولحظه زاهدنینگ سورین
هرکیز تماشا قیلما دیم حسن اهلی نینگ فتن کوزین
کیلسه قاشیمغه گر بری مندین نهان ایتمای اوزین
کوزسالماغوم جنت اراغلماں حورآچسه یوزین
کیم مقصدیم کوینگ ارا قیلماق تماشا عارضینگ

*Qilmay qabul ishqing aro bu lahza zohidning so‘zin,
Hargiz tamosho qilmadim husn ahlining fatton ko‘zin,
Kelsa qoshimg‘a gar, pari mandin nihon letmay o‘zin,
Ko‘z solmag‘um jannat aro g‘ilmonu hur ochsa yuzin –
Kim, maqsadim kuying aro qilmoq tamosho orazing.*

سارغاردی رنگیم شوق ارا وه کیم خزان گل کیی
اوتلیغ نوا چیکماک ایرور تونکون ایشیم بلبل کیی
سودای هجرینگ ده بولوب هرکون منگا یوز ییل کیی
رشکیداجان بیتاب ایرور اوت اوزره توشگان قل کیی
جانا پریشان زلفینگ تا بولدی ماوا عارضینگ

*Sorg‘ordi rangim shavq aro vahkim, xazoni gul kibi,
O‘tlig‘ navo chekmak erur tun-kun ishim bulbul kibi,
Savdoyi hajringda bo‘lub har kun manga yuz yil kibi,
Rashkida jon betob erur o‘t uzra tushgan qil kibi,
Jono, parishon zulfinga to bo‘ldi ma‘vo orazing.*

یوقمو مروّت بیرنفس هجران غمیدین اولمیشام
وه کیم خزان غم بیله بیردم آچیلمای سولمیشام
قانمای لبینگ نی شهیدیدین اندوه غمغه تولمیشام
راضی اولومگا عارضینگ هجری غمیدین بولمیشام
اولتورمنی یا تیغ ایلا کورگوزمنگا یاعارضینگ

*Yo‘qmu muruvvat bir navas hijron g‘amidin o‘lmisham,
Vahkim, xazoni g‘am bila bir dam ochilmay so‘lmisham,
Qonmay labingni shahdidin anduhi g‘amg‘a to‘lmisham,
Rozi o‘lumga orazing hajri g‘amidin bo‘lmisham,
O‘ltur mani yo, tiyg‘ ila ko‘rguz mango yo, orazing.*

خاکی درینگ ده عجز ایلا عشق اهلی باشین قویغوسی
احسان لطفینگ بولماسا بوتیلبه جاندین تویغوسی
عشق ایچرا مطرب دیک باری عقل خردنی یویغوسی
قیل آگهیغه رجم کیم عشقینگ اوتیغه کویغوسی
تاکیم کوروب دوریرنظراول زارشیداعارضینگ

*Xoki daringda ajz ila ishq ahli boshin qo'yg'usi,
Ehsoni lutfing bo'lmasa bu telba jondin to'yg'usi,
Ishq ichra Mutribdek, bori aqli xiradni yo'yg'usi,
Qil Ogahiyg'a rahmkim, ishqing o'tig'a ko'yg'usi¹,
To kim ko'rubdur, bir nazar ul zori shaydo orazing*

[Majmuayi muxammasoti... 1909, 22^b, 23^a].

Ogahiyning “Qoshu ko'zung” radifli g'azaliga bog'langan
muxammas:

بیرغمزده سالدی منگا سانسیرا قاش، کوزونگ
جان دلیم غه یتکورورمینگ ماجرا قاش، کوزونگ
من خسته دین یا تاپدیموچرم خطا قاش، کوزونگ
وه نی بلادوربیلما دیم ای دلریا قاش، کوزونگ
کیم بیرنظرده سالدی اوت جانیم ارا قاش، کوزونگ

*Bir g'amzada soldi mango sonsiz yaro qoshu ko'zung,
Jonu dilimg'a etkurur ming mojaro qoshu ko'zung,
Man xastadin yo, topdimu jurmu xato qoshu ko'zung.
Vah, ne balodur bilmadim, ey dilrabo, qoshu ko'zung –
Kim, bir nazarda soldi o't jonim aro qoshu ko'zung.*

بولماق تیلارمن گش جسنینگ گا جانا بلبلینگ
چون هر دم عطرافشان ایروریزمیم دوزلف سنینگ
جانلارغه راحت یتکوروب هر نطقی ده شیرین تیلینگ
آلدی قرارو طاقتم آق سیننه نازک بیلینگ
سالدی قرا کون باشیمه ایکی قرا قاش، کوزونگ

*Bo'lmoq tilarman gulshani husningga jono bulbuling,
Chun har dam atrafshon erur bazmim du² zulfi saning,
Jonlarga rohat etkurub, har nutqida shirin tiling,
Oldi qaroru toqatim oq siynayi nozik beling,
Soldi qaro kun boshima ikki qaro qoshu ko'zung.*

1 Kuygusi.

2 Ikki.

اول منى پروانه وارايلاب قوياش آسا يوزونگ
چرميم نيدورناوك اورارهردم منگا جادو كوزونگ
آيين دلبرليک بيله حسن اوجيدا يكتا اوزونگ
هم يوزاولوك نى تيرگوزورلعلينگ ارا شيرين سوزونگ
هم مينگ تريك نى اولتورورايلاب جفا قاش كوزونگ

*Avval mani parvonavor aylab, quyoshoso yuzung,
Jurmim nedur, novak urar, har dam mango jodu ko‘zung,
Oyini dalbarlik bila husn avjida yakto o‘zung,
Ham yuz o‘lukni tirguzur la‘ling aro shirin so‘zung,
Ham ming tirikni o‘lturur aylab jafu qoshu ko‘zung.*

يوق لِحظه آراميم منينگ آيدىک جمالينگ کورگالى
تا پدويم حيات تازه ليغ شيرين لبينکدين سورغالى
ايمدى نى ديب قصدايلاگونگ شوق اوتیغه کويدورگالى
حسن اهلى شاهى سين بارى عاشقلارينگ اولتورگالى
گوياکه جلاد قيلج بولميش سнга قاش كوزونگ

*Yo‘q lahzā oromim maning oydek jamoling ko‘rgali,
Topdim hayoti tozalig‘ shirin labingdin so‘rg‘ali,
Emdi ne, deb qasd aylagung shavq o‘tig‘a kuydurgali,
Husn ahli shohisen bori oshiqqlaring o‘lturgali,
Go‘yoki jallod qilichi bo‘lmish sango qoshu ko‘zung.*

تا يوزآچيب عزم ايلادينگ مينگ نازايلا گلشن سارى
آلدينگ کونگول آرامين اى فتح لقالار سرورى
اشک اورنيغه تينماى توکارقان کوزلاريم آبدین برى
من زارحيرانينگ نيچوک ديوانه بولماى اى پرى
کيم عقل هوشيم ايلادى مندين جدا قاش كوزونگ

*To yuz ochib arz aylading ming noz ila gulshan sari,
Olding ko‘ngul oromin, ey farrux liqolar sarvari,
Ashk o‘rnig‘a tinmay to‘kar qon ko‘zlarim obdin bari,
Man zori hayroning nechuk, devona bo‘lmay, ey pari –
Kim, aqli hushim ayladi mandin judo qoshu ko‘zung.*

شمشيرهجرينگد ين جزين کونگوم بولوب هر دم فگار
ميگون لبينگ نى شوقيدا اولتورگوسى رنج خمار
رجم ايلانگيل عشق اهليگا اى سروقد نسرین عزار
قاش كوزونگ ايماسى دين بولدى قيامت آشکار
گوياکه عالم آفتى قيلميش خدا قاش كوزونگ

*Shamshiri hajringdin hazin ko'nglum bo'lub har dam figor,
Maygun labingni shavqida o'lturgusi ranji xumor,
Rahm aylagil, ishq ahliga, ey sarvi qad, nasrin uzor,
Qoshu ko'zung, iymosidin bo'ldi qiyomat oshkor,
Go'yoki olam ofati qilmish Xudo qoshu ko'zung.*

عجزنیاز ایلارده ای فیضِ جلاوات معد نی
مطرب کیبی غم دامیدین بیرلحظه آزادایت منی
یتدیم اولارگجان چیکیب کورماک اوچون هر دم سنی
شیرین لبینگ دین آگهی جسمی غه جان بیرگیم آنی
اولتوردی بیرایما قیلیب باقغاچ قیا فاش کوزونگ

*Ajzu niyoz aylarda, ey fayzi halovat ma'dani,
Mutrib kibi g'am domidin bir lahza ozod et mani,
Etdim o'larga jon chekib, ko'rmak uchun har dam sani,
Shirin labingdin Ogahiy jismig'a jon bergim ani,
O'lturdi bir iymo qilib, boqq'och qiyo qoshu ko'zung*

[Majmuayi muxammasoti... 1909, 129^{a/b}].

Feruzning 11 baytli **“Ohista, ohista”** radifli g'azaliga bog'langan muxammas:

مرۆت کورکوزوب حورانشان آهیسته آهیسته
می لعلین قیلیب راحت رسان آهیسته آهیسته
باقیب یوزجلوه بیرله هر زمان آهیسته آهیسته
منگا رحم ایلاب اول شیرین زبان آهیسته آهیسته

*Muruvvat ko'rguzub, huro, nishon ohista, ohista,
Mayi la'ling qilib rohat rason ohista, ohista,
Boqib yuz jilva birla har zamon ohista, ohista,
Manga rahm aylab ul shirin zaban ohista, ohista,
Etushti boshim uzra nogahon ohista, ohista.*

عزارین گل گل ایلاب جنت آسا اولگالی گلشن
ترحم لار قیلیب بالگل بولورغه بوکیچه بیرتن
کوروب حال خرابیم هجر ارا اولدلبری پرفن
فراقیدا قرارغان کوزلاریم نی ایلادی روشن
آچیب رخساره خورشید سان آهیسته آهیسته

*Uzarin gulgul aylab jannatosa o'lgali gulshan,
Tarahhumlar qilib, bilkull bo'lurg'a bu kecha bir tan,*

*Ko’rub holi harobim hajr aro ul dilbari purfan,
Firoqida qarorg’on ko’zlarimni ayladi ravshan,
Ochib ruxsorayi xurshidson ohista, ohista.*

يوروب غم دشتيدا وه كيم منى سر كشته تونكون خوار
هميشه تيغى غم بيرله حزين كونگوم بولوب افگار
فراق ايچرا كوزوم نى هر تون ايلاب اويقودين بيدار
ايديم هجرانى دردى شدتيديت اولگوديك بيمار
يتوردى وصلى دين صحت روان آهيسته آهيسته

*Yurub g’am dashtida vahkim, mani sarkashta tun-kun xor,
Hamisha tiyg’i g’am birla hazin ko’nghum bo’lub afgor,
Firoq ichra ko’zumni har tun aylab uyqudin bedor,
Edim hijroni dardi shiddatidin o’lgudek bemor,
Eturdi vaslidin sihhat1 ravon ohista, ohista.*

پرى يانگليغ قاشيم غه ناز ايللا بيرتون كيليب ظاهر
يوزى دين لِحظه لِحظه لاله رنگ گل آچيب ظاهر
لبيدين جانفزا درلار دمامد ساچيليب ظاهر
مسيحاً معجزين جانبخش لعلى دين قيليب ظاهر
اولوك جسميم غه بيردى تازه جان آهيسته آهيسته

*Pari yonglig’ qoshimg’a noz ila bir tun kelib zohir,
Yuzidin lahza-lahza lola rangi gul ochib zohir,
Labidin jonfizo durlar damodam sochilib zohir,
Masiho mu’jizin jonbaxshi la’lidan qilib zohir,
O’luk jismimg’a berdi toza jon ohista, ohista.*

چقارايردى فلک کا عشق ارا فرياد افغانيم
فراق ايچرا چيکيب رنج مشقت لار حزين جانيم
بحمدالله ترخم قيلغالى يارى قدردانيم
سوروب دلدارليغ رسمى بيلا حال پريشانيم
قيليب آيينى دلبرليک عيان آهيسته آهيسته

*Chiqar erdi falakka ishq aro faryodi afg’onim,
Firoq ichra chekib ranji mashaqqatlar hazin jonim,
Bihamdillah, tarahhum qilg’ali yori qadrdonim,
So’rub dildorlig’ rasmi bila holi parishonim,
Qilib oyini dilbarlik ayon ohista, ohista.*

عتاب بى ده كوزوم نى تولدوروب اشك اورنيغه قاندين
ساليب هرغمزه دا سانسيز يرالار تيرمزگاندين

جفاترکین قیلورغه بو نفس من زار حیراندین
دیدى کای عاشق زاریم ملالی درد هجراندین
بولوب سن اسرو زار ناتوان آهیسته آهیسته

*Itobida ko'zumni to'ldurub ashk o'rnig'a qondin,
Solib har g'amzada sonsiz yarolar tiyri mujgondin,
Jafu tarkin qilurg'a bu nafas man zoru hayrondin,
Dedi: "-Koy2 oshiqi zorim, maloli dardi hijrondin,
Bo'lubsan asru zoru notavon ohista, ohista".*

دیدى ناز ایلاب اوزنی آشنا ایلارگا کیلمیش من
کیچه تا تانگه چه کوسونگ دا جا ایلارگا کیلمیش من
بولبیم شهدی نی داردینگ گا دوا ایلارگا کیلمیش من
بو دام وصلیم بیله کامینگ روا ایلارگا کیلمیش من
مقامینگ غه باری ایلدین نهان آهیسته آهیسته

*Dedi: noz aylab, o'zni oshno aylarga kelmishman,
Kecha to tongg'acha ko'ksungda jo aylarga kelmishman,
Labim shahdini dardingga davu aylarga kelmishman¹,
Bu dam vaslim bila koming ravo aylarga kelmishman,
Maqomingg'a bori eldin nihon ohista, ohista.*

سنگای ناتوان عشق ایچرا بولمیش مدعا لعلم
ایروهرجرا ایچرا بولغان خسته کونگونگه دوا لعلم
دیدى ایلاب تبسم قیلغوسی کامینگ روا لعلم
اگر ایستارسن اوپماکیک نی اینگ جانفزا لعلم
وگر قوچسانگ بیلیم اینگو میان آهیسته آهیسته

*Sango, ey notavon, ishq ichra o'lmisham mudao la'lim,
Erur hajr ichra bo'lg'on xasta ko'nglungg'a davu la'lim,
Dedi: aylab tabassum qilg'usi koming ravo la'lim,
Agar istarsan o'pmaklikni eng-u jonfizo la'lim,
Vagar2 quchsang belim engu miyon ohista, ohista.*

خماری آبجیوانیم ارا صبرایلادینگ پیشه
خدنگی چشم فتانیم ارا صبرایلادینگ پیشه
دمادم داغ پینهانیم ارا صبرایلادینگ پیشه
نیپه کون درد هجرانیم ارا صبرایلادینگ پیشه
بول ایمدی وصلیم ایچرا شادمان آهیسته آهیسته

*Xumori obi hayvonim aro sabr aylading pesha,
Xadangi chashm fattonim aro sabr aylading pesha,
Damodam dog'i pinhonim aro sabr aylading pesha,*

1 Qo'lyozmada misrasidagi "bu" so'zi kotib tomonidan ortiqcha ko'chirilgan. Bu holvazngata'siretgan. Shunihisobgaolibtabdilda "bu"so'ziniqaydqilmadik.

*Necha kun dardi hijronim aro sabr aylading pesha,
Bo‘l emdi, vaslim ichra shodmon ohista, ohista.*

قېلىب هر نطق شيريني دا لعلينگا منى واپست
شعارايلاب مېي لطفيني ايلارگا منگا همدست
بولوب بزم وصالى غه حزين كونگوم قوشى هوست
من اولدم يار لعلى باده سى بيرله بولوب سرمست
فراقى رنجيدىن تاپديم امان آهيسته آهيسته

*Qilib har nutqi shirinida la‘linga mani vobast,
Shior aylab mayi lutfini aylarga mango hamdast,
Bo‘lub bazmi visolig‘a hazin ko‘ngum qushi havast,
Man o‘ldum, yor la‘li bodasi birla bo‘lub sarmast,
Firoqi ranjiddin topdim omon ohista, ohista.*

تاپاردرد اهلى دردديگا دوا وصل ايچرا بو يانگليغ
بولور عشرت تونى گامى روا وصل ايچرا بو يانگليغ
كورار مطرب كيى فيض صفا وصل ايچرا بو يانگليغ
كيشى كرصادق ايرسه عشق ارا وصل ايچرا بو يانگليغ
بولور فيروز بخت و كامران آهيسته آهيسته

*Topar dard ahli dardiga davo vasl ichra bu yonglig‘,
Bo‘lur ishrat tuni komi ravo vasl ichra bu yonglig‘,
Ko‘rar Mutrib kibi fayzu safo vasl ichra bu yonglig‘,
Kishi gar sodiq ersa ishq aro vasl ichra bu yonglig‘,
Bo‘lur Feruzbaxtu komron ohista, ohista*

[Majmuayi muxammasoti... 1909, 54^{a/b}].

Feruzning “**Dedim: - Ko‘zumni ravshan..**” misrasi bilan boshlanuvchi g‘azaliga bog‘langan muxammas:

بو نى عتاب اول منينگ دارد نهانيم قوزغاتيب
يتديم اولارگا فرقتينگ داميدا غم بيرله باتيب
اوزنى نهان ايتماک نيدور يوزاوزرا زلفينگ تارقاتيب
ديديم کوزوم نى روشن ايت مهر جمالينگ کورساتيب
ديدى عزاريم اوتيعه جانينگ نيترسن اورتاتيب

*Bu ne itob, avval maning dardi nihonim qo‘zg‘otib,
Etdim o‘larga furqating domida g‘am birla yotib,
O‘zni nihon etmak nedur, yuz uzra zulfining torqotib,
Dedim: -Ko‘zumni ravshan et, mehri jamoling ko‘rsotib,
Dedi: -Uzorim o‘tig‘a joning netarsan o‘rtotib.*

تون کون کوزوم گرین ایرور دردیمغه تاپمای چاره
عشق ایچرا هجران دشتیدا هردم بولوب آواره
یوق دورجهان دا من کیی غم تبغیدین صد پاره
دیدیم ترخم ایلابان حالیم غه قیل نظاره
دیدى کوزوم جانینگ فگارایتگوسی نازواقین آتیب

*Tun-kun ko'zum giryon erur dardimg'a topmay chora,
Ishq ichra hijron dashtida har dam bo'lub ovvora,
Yo'qdur jahonda man kibi g'am tiyg'idin sadpora,
Dedim: -Tarahhum aylabon holimg'a qil nazzora,
Dedi: -Ko'zum joning figor etgusi noz o'qin otib.*

باغریم نی قانی هجرارا صهبای گلغامیم ایرور
عشق ایچراچککان نالیشیم ذاتینگغه پیغامیم ایرور
تا کیم تریک من حلقه زلفینگ منی دامیم ایرور
دیدیم وصال ایچرا لبینگ شهدی منینگ کامیم ایرور
دیدى آنی بیرگوم سنگا زهرفراق ایچرا قاتیب

*Bag'rimni qoni hajr aro sahboyi gulfomim erur,
Ishq ichra chekkan nolishim zotingg'a payg'omim erur,
To kim, tirikman halqayi zulfing mani domim erur,
Dedim: -Visol ichra labing shahdi maning komim erur,
Dedi: -Oni bergum sango zahri firoq ichra qotib.*

بزم ایچرا تاپتی شادلیغ بولحظه کونگلوم نینگ اوی
سنبل مو عطرافشان ایرورباشینگنی جانا گیسوی
کیتدی کوزوم دین تیره لیغ توشگاچ جمالینگ پرتوی
دیدیم لبینگ نی شریتی شیرین مو یا کوترسوی
دیدى بولورموهرسونی آب بقاغه اوخشاتیب

*Bazm ichra topti shodlig' bu lahza ko'nglumning uyi,
Sunbulmu, atrafshon erur, boshingni jono gesuyi,
Ketdi ko'zumdin tiyralig' tushgach jamoling partavi,
Dedim: -Labingni sharbati, shirinmu yo, kavsar suyi,
Dedi: -Bo'lurmu har suyi obi baqog'a o'xshotib.*

حق لطفی دورمویا بوتون وصلینگ میسر بولماغی
جان مرغی غمزننگ دین مویا لبی بال بی پر بولماغی
حسنینگ شعاعی دین مودور کونگوم منور بولماغی
دیدیم نیدین ایرکان بوکون عالم معطر بولماغی
دیدى ساچیم نی تانگ سیلی یوزاوزره سالمیش بو تراتیب

*Haq lutfidurmu yo, bu tun vasling muyassar bo'lmog'i,
Jon murg'i g'amzangdinmu yo, bebolu bepar bo'lmog'i,
Husning shuoiydinmudur ko'nglum munavvar bo'lmog'i,*

Dedim: -Nedin erkan bugun olam muattar bo‘lmo‘g‘i,

Dedi: - Sochimni tong seli yuz uzra solmish bo‘trotib.

تا شیرا وچون قويدینگ قدم یوزنازایلا گلشن ساری
شوق ایچرا تونکون اورتانیب قاندور کوزیم مردملاری
شمعی رخینگغه بولغوسی پروانه ماہ مشتری
دیدیم کوزونگ بیدارقیل نازاویقوسی دین ای پری
دیدى بو لحظه فتنه ناپیم نی نیتگونگ اویغاتیب

*To sayr uchun qo‘yding qadam yuz noz ila gulshan sari,
Shavq ichra tun-kun o‘rtanib qondur ko‘zim mardumlari,*

Sham‘i ruxingg‘a bo‘lg‘usi parvona mohu mushtari,

Dedim: - Ko‘zung bedor qil, noz uyqusidin, ey pari,

Dedi: - Bu lahza fitnaya nobimni netgung uyg‘otib.

فاش ایلابان مهز وفا من تشنه دلسوزغه
کیلدی قاشیم غه چولغانیب سنجاب ایلا قوندوزغه
ای مطرب با ایمدی دونوب هریر کونینگ نوروزغه
دیدیم کوزونگ دین اورکولای بیربوسه بیر فیروزغه
دیدى یوزوم نی آغریتور هریان خطینگ نیشی باتیب

Fosh aylabon mehru vafu man tashnaya dilso‘zg‘a,

Keldi qoshimg‘a cho‘lg‘anib, sanjob ila qunduzg‘a,

Ey Mutribo, emdi do‘nub, har bir kuning navro‘zg‘a,

Dedim: - Ko‘zungdin o‘rgulay, bir bo‘sa ber Feruzg‘a,

Dedi: - Yuzumni og‘ritur haryon xating nishi botib

[Majmuayi muxammasoti... 1909, 79^{a/b}].

Feruzning “Labing” radifli g‘azaliga bog‘langan muxammas:

توشگاچ کوزوم قیلدی منی سرکشته حیران لبینگ
هرنکته سی دا بیرگوسی اولگان تنیمگا جان لبینگ
ایلاب آیا ایلکینگ توتوب قیلگونگ منگا پنهان لبینگ
یا قوت دورمو بیلمادیم یا لعل ای جانان لبینگ
یا عارضینگ گلزاری دا بارموگلی خندان لبینگ

Tushgach ko‘zum qildi mani sargashtayi hayron labing,

Har nuktasida bergusi o‘lgan tanimga jon labing,

Aylab oyo ilking tutub qilg‘ung mango pinhon labing,

Yoqutdurmu bilmadim yo, la‘l, ey jonon labing.

Yo orazing gulzorida bormu guli xandon labing.

تا اورغالی زینت اوچون گلگون یوزونگا گازه کیم
شوق ایچرا کونگوم بلبلی هر دم کیریب پروازه کیم

عجز نیاز ایتگان چاغی سن یارسرونازه کیم
لعلینگ نی بیر اوپماک بیله تاپدیم حیات تازه کیم
اعجاز عیسی موایکان یا شریّت حیوان لبینگ

*To urg'ali ziynat uchun gulgun yuzingga g'ozakim,
Shavq ichra ko'nglum bulbuli har dam kirib parvozakim,
Ajzu niyoz etgach chog'i, san yori sarvinozakim,
La'lingni bir o'pmak bila topdim hayoti tozakim,
I'jozi1 Isomu ekan yo sharbati hayvon labing.*

سوزلارگا لب آچغاچ آلور یوزجان نگارا تیشلارینگ
سالغوسی عشاق اهلی نینگ باشیغه سودا تیشلارینگ
ایلار خرد بیگانه سی اول در یکتا تیشلارینگ
کولگو چاغی ظاهر بولور بوکیم مصفا تیشلارینگ
کویا الاردوربی بها در حقه مرجان لبینگ

*So'zlarga lab ochg'ach olur yuz jon nigoro tishlaring,
Solg'usi ushshoq ahlining boshig'a savdo tishlaring,
Aylar xirad begonasi ul durri yakto tishlaring,
Kulgu chog'i zohir bo'lur bukim musaffo tishlaring,
Go'yo alardur bebaho dur, huqqayi marjon labing.*

کامیم غه یتکورمای دمی وه نیلا یین بو دهردون
قیلمیش منی مجنون کیبی سرکشته دشت خون
جانا غمی عشقینگ ایتهب رنجیم نی کونگوندین فزون
کوزدین توکوب هجران ارا دایم سرشک لاله گون
اوپماکلیک ایلاب آرزو تونکون یوتارمن قان لبینگ

*Komimga etkurmay dame vah, naylayin bu dahri dun,
Qilmish mani Majnun kibi sargashtayi dashti xun,
Jono g'ami ishqing etib, ranjimni kun-kundin fuzun,
Ko'zdin to'kub hijron aro doim sirishki lolagun,
O'pmaklik aylab orzu tun-kun yutarman qon labing.*

شمع رخینگ بزم ایچرا قدر ایامیدین آرتوق دورور
لعلینگ شرای اوژگلارمینگ جامیدین آرتوق دورور
نرگسلارینگ خوبلار کوزی بادامیدین آرتوق دورور
مینگ بی بها یاقوت لعل انعامیدین آرتوق دورور
بیرسورغالی بوزارینگا قیلسانگ اگر احسان لبینگ

*Sham'i ruxing bazm ichra qadr ayyomidin ortuqdudur,
La'ling sharobi o'zgalar ming jomidin ortuqdudur,
Nargizlaring xo'blar ko'zi bodomidin ortuqdudur,
Ming bebaho yoquti la'l in'omidin ortuqdudur,
Bir so'rg'ali bu zoringa qilsang agar ehson labing.*

هجرآفتی دین رهم ایتب قوتقارمنی ای دلربا
کامیم می وصلینگ ایروریتماکلیک اولغایمورا
کیم غصه هجرانینگا ایکی کوزوم اشکی گوا
بوسه لعلینگغه جان نقدین قیلور ایرسنگ بها گر
آلغوم نیدین کیم بیر اوپوب اولگانگانی ارمان لبینگ

*Hajr ofatidin rahm etib qutqar mani, ey dilrabo,
Komim mayi vasling erur etmaklik o'lg'aymu ravo,
Kim g'ussayi hijroninga ikki ko'zum ashki guvo,
Gar bo'sayi la'lingg'a jon naqdin qilur ersang baho,
Olg'um, nedinkim, bir o'pib o'lganga ne armon labing.*

جان ایچرا تونکون آسرادیم جانان لبینگ نی شوقینی
ایلاب دل محزونیمه مهمان لبینگ نی شوقینی
خوف ایلاب اغیاراهلی دین آلان لبینگ نی شوقینی
دایم کونگول دا ساقلابان پینهان لبینگ نی شوقینی
ایمدی ییتب من اولگالی اوپتور منگا پینهان لبینگ

*Jon ichra tun-kun osradim jonon labingni shavqini,
Aylab dili mahzunima mehmon labingni shavqini,
Xavf aylab ag'yor ahlidin olon labingni shavqini,
Doim ko'ngulda saqlabon pinhon labingni shavqini,
Emdi yetibman o'lgali o'ptur mango pinhon labing.*

عزم گلستان ایلاگچ تاپتی نزاکت باغلار
یوزمرحبا دیب باغ ارا گلبرگی دا یوفراقلار
وه نیلا یین کامین تاپیب هجرآفتی دین ساغلار
اوتلیغ ضمیریمغه منی داغ اوزره قویدی داغلار
جان نقطه سیدیک خالارظاهر قیلیب هریان لبینگ

*Azmi guliston aylagach topti nazokat bog'lar,
Yuz marhabo, deb bog' aro gulbargida yufrog'lar,
Vah, naylayin komin topib hajr ofatidin sog'lar,
O'tlig' zamirimg'a mani dog' uzra qo'ydi dog'lar,
Jon nuqtasidek, xollar zohir qilib haryon labing.*

آزار هجرانینگ بیله مغرور ایرورمن روز شب
جان بخش لعلینگ شوقیدا هر دم چیکیب رنج تعب
مطرب کیی قیلمامنی لطفینگ می دین تشنه لب
فیروزجنت روضه سین گر ایستاماس ایرماس عجب
کیم عارضینگ جنت گلی کوئرسوی ای جان لبینگ

*Ozori hijroning bila mag'rur erurman ro'zi shab,
Jonbaxsh la'ling shavqida har dam chekib ranju taab,*

*Mutrib kibi qilma mani lutfing mayidin tashnalab,
Feruz jannat ravzasin gar istamas, ermas ajab-
Kim, orazing jannat guli kavsar suyi, ey jon, labing*
[Majmuayi muxammasoti... 1909, 101^{a/b}].

Adabiyotlar

- Алишер Навоий асарлари луғати*. 1972. Тузувчилар: Порсо Шамсиев ва бошқалар. Тошкент: Фафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти.
- Феруз. XIX асрнинг II ярми. *Ғазалиёти Феруз*. Қўлёзма: ЎзФАШИ, № 5884/11.
- Жабборов, Нурбой. 2014. “Бадий матн тахрирининг хосхусусиятлари”. *Ўзбек адабиётшунослигида талқин ва таҳлил муаммолари* мавзудаги илмий-назарий анжуман материаллари, 28. Тошкент: Мумтоз сўз.
- Жабборов, Нурбой. 2019. “Ўзбек матншунослиги ва унда матн танқиди, илмий-танқидий матн истилоҳларининг ўрни”. *Ўзбек мумтоз адабиётини ўрганишнинг назарий ва манбавий асослари*. Республика илмий-амалий конференцияси материаллари, 12. Тошкент: Мумтоз сўз.
- Каримов, Ф.К. 1966. *Ўзбек адабиёти тарихидан*. Тошкент: Ўқитувчи.
- Лихачев, Дмитрий. 2001. *Текстология на материале русской литературы X – XVII веков*. При участие А.А. Алексеева и А.Г. Боброва, 33. Санкт-Петербург, Изд-во “Алетейя”.
- Мутриб. XIX асрнинг II ярми. *Мажмуаи аш-шуаройи пайрави Ферузоҳий*. Қўлёзма: ЎзФАШИ, № 1152.
- Мутриб. XIX асрнинг II ярми. *Мажмуаи мухаммасоти аш-шуаройи Фурузоҳий*. Қўлёзма: ЎзФАШИ, № 1127.
- Мутриб. XIX асрнинг II ярми. *Мажмуаи мухаммасоти аш-шуаройи Ферузоҳий*. Қўлёзма: ЎзФАШИ, № 1134.
- Огаҳий. XIX аср. *Таъвиз ул-ошиқин*. Қўлёзма: ЎзФАШИ, № 1529.
- Валихўжаев, Ботир. 1964. “XV-XIX асрларда ўзбек адабий-танқидий қарашлари тарихидан”. *Ўзбек шеърятини ва адабиётшунослиги тарихидан*, 146. Самарқанд.
- Ходим, Бобожон Тарроҳ. 2011. *Хоразм шоир ва навозандалари*. 136-140. Тошкент: Тафаккур қаноти.
- Юнусов, М. 1960. *Комил Хоразмий*. Тошкент: Давлат адабиёт.
- Шодмонов, Н. 2009. *Шоҳиду-л-иқбол – адабий манба*. Тошкент: Муҳаррир.

Mutrib's mukhammasses in the collection “Mazhmui mukhammasoti ash-shuaroi Feruzshakhiy”

Sohiba Madirimova*

Abstract

The collection “Mazhmui muhammasoti ash-shuaroi Feruzshakhiy” is the largest source of lyric works by the authors of the Khorezm literary environment. According to the king’s decree, the complex was formed in the second half of the XIX century by Tabibi. It includes examples of poetry by contemporaries of the author. This resource, which provides valuable information about the literary environment of its time, is now stored in the main fund of the Abu Rayhan Beruni Institute of Oriental Studies at the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan under number 1134. The collection differs from other collections in the composition of the genre, that is, muhammas. One of the collection’s most popular poets is Mutrib Hanaharab ibn Muhammad Hasan Devan Haji Tabib.

The article analyzes the muhammas of Mutrib Hanaharabi, who are associated with the gazalles of master poets Agahi and Feruz. The artistic features of the Mutrib mukhammasses are studied, which are not in handwritten copies. The weight, significance and novelty of the poetic gazal, as well as the evolutionary nature of the content, are proven by the original sources. Mukhammasses and musaddasses of the poet, which are introduced in the collection, are compared with verses in manuscripts and studied in the fields of textology and source study.

Key words: *manuscript, lithography, collection, masnaviy, gazal, poem, muhammas, source.*

References

- Alisher Navoiy asarlari lug‘ati.* 1972. Tuzuvchilar: Porso Shamsiev va boshqalar. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi adabiyot va san‘at nashriyoti.
- Feruz. XIX asrning II yarmi. *G‘azaliyoti Feruz.* Qo‘lyozma: O‘zFASHI, № 5884/11.

---

* Madirimova Sohiba Makhmudovna, doctoral student of PhD of Tashkent State University of Uzbek Language and Literature, History of Uzbek Literature and folklore.

e-pochta: madirimova@navoiy-uni.uz

ORCID ID: 0000-0002-8609-6351

adabiyotshunosligida talqin va tahlil muammolari” mavzuidagi ilmiy-nazariy anjuman materiallari, 28. Toshkent: Mumtoz soʻz.

Jabborov, Nurboy. 2019. “Oʻzbek matnshunosligi va unda matn tanqidi, ilmiy-tanqidiy matn istilohlarining oʻrni”. *Oʻzbek mumtoz adabiyotini oʻrganishning nazariy va manbaviy asoslari. Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari*, 12. Toshkent: Mumtoz soʻz.

Karimov, G.K. 1966. *Oʻzbek adabiyoti tarixidan*. Toshkent: Oʻqituvchi.

Lixachev, Dimitriy. 2001. *Tekstologiya na materiale russkoy literaturi X – XVII vekov. Pri uchastie A.A. Alekseeva i A.G. Bobrova*, 33. Sankt-Peterburg, Izd-vo “Aleteyya”.

Mutrib. XIX asrning II yarmi. *Majmuayi ash-shuaroyi payravi Feruzshohiy*. Qoʻlyozma: OʻzFASHI, № 1152.

Mutrib. XIX asrning II yarmi. *Majmuayi muxammasoti ash-shuaroyi Furuzshohiy*. Qoʻlyozma: OʻzFASHI, № 1127.

Mutrib. XIX asrning II yarmi. *Majmuayi muxammasoti ash-shuaroyi Feruzshohiy*. Qoʻlyozma: OʻzFASHI, № 1134.

Ogahiy. XIX asr. *Taʼviz ul-oshiqin*. Qoʻlyozma: OʻzFASHI, № 1529.

Valixojaev, Botir. 1964. “XV-XIX asrlarda oʻzbek adabiy-tanqidiy qarashlari tarixidan”. *Oʻzbek sheʼriyati va adabiyotshunosligi tarixidan*, 146. Samarqand.

Xodim, Bobojon Tarroh. 2011. *Xorazm shoir va navozandalari*. 136-140. Toshkent: Tafakkur qanoti.

Yunusov, M. 1960. *Komil Xorazmiy*. Toshkent: Davlat adabiyot.

Shodmonov, N. 2009. *Shohidu-l-iqbol – adabiy manba*. Toshkent: Muharrir.